

УДК 338.2

*Н. П. Сітнікова,**к. е. н., докторант, НДЕІ Мінекономрозвитку і торгівлі України*

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ У ПРОЦЕСІ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті надається огляд підходів до визначення поняття якості життя та його вимірів. Також надаються пропозиції щодо методичних підходів до використання системи вимірювання якості життя населення у процесі стратегічного планування України у контексті його наближення до загальносвітових стандартів.

The article provides an overview of approaches to the definition quality of life and its dimensions. Also it presents proposals on methodological approaches for using quality of life measurement system in the process of strategic planning of socio-economic development of Ukraine in the context of its forthcoming to the international standards.

Ключові слова: стратегічне планування, якість життя.

Key words: strategic planning, quality of life.

ВСТУП

Якість життя населення є необхідною інтегральною характеристикою соціально-економічної системи в умовах її трансформації та розвитку. Якість життя та розвиток людини складають змістовну основу сучасних підходів до проблем економічного зростання та розвитку суспільства. Джерела сучасних концепцій якості життя та розвитку людини можна виявити в працях стародавніх мислителів. Протягом тривалого періоду проблеми людини — якості життя та розвитку — відійшли на другий план, особливо в державному управлінні. Людина в економічних теоріях трактувалась лише як засіб виробництва, тобто вона перетворилась на "людський фактор". Процеси поступового переходу від "економічного" до "соціально-економічного" розвитку, зміна парадигми вимірювання "соціаль-

ного розвитку" та визнання "людського розвитку" як рушійної сили суспільного прогресу відбувались протягом другої половини ХХ століття. Поширенню нових ідей і широкому обговоренню проблем якості життя та якості населення у взаємозв'язку з економічним зростанням сприяли роботи, що було виконано у рамках Римського клубу. Проте тільки в останні десятиліття ХХ століття відбувся істотний поворот до цих проблем у економічній теорії. Все більш очевидною є обмеженість неокласичного підходу до проблем розвитку, для якого особливо характерне підпорядкування людини економічним цілям і завданням; різке поглиблення соціальних суперечностей і неспроможність їх вирішення на основі традиційних підходів економічної теорії; бурхливий розвиток інституціоналізму та розширення сфери застосування інституційного підхо-

ду; зміна ролі людини у забезпеченні економічного зростання, посилення впливу соціології на економічну науку. Тому кінець 80-х і початок 90-х років ознаменувалися формуванням концепцій і теорій, у яких по-новому розглядалась роль людини. Насамперед, це концепція сталого розвитку та концепція людського розвитку, стрижневою ідеєю яких є положення про те, що людина — мета економічного зростання, а не його ресурс. Об'єднуючим компонентом обох концепцій є якість життя, що у першому випадку виступає як критерій, у другому — як необхідна умова. Дослідження у цьому напрямі було ініційовано агенствами ООН. Теоретичні конструкції доповнювались розробленням єдиних методологічних принципів оцінки відповідних показників. За розрахунками фахівців Світового банку, збільшення витрат на розвиток людини наразі є стратегічною лінією розвитку більшості країн. Показники якості життя та людського розвитку стають критерієм прийняття рішень у сфері економічної та соціальної політики в діяльності все більшої кількості держав і міжурядових організацій. У той же час саме за цими показниками Україна відстає від розвинених країн, що зумовлює актуальність дослідження.

Питання концептуальних засад застосування якості життя населення у стратегічному управлінні та плануванні розвитку розглянуто у працях таких вчених, як М. Абрамі, С. Аюшева, А. Барішева, В. Без'язичний, І.В. Бестужев-Лада, С. Боурке, М. Бунге, Д.Гелбрейт, Ж. Гордон, В.Гошовська, Н. Далкі, М. Денисов, Т. Дрідзе, В. Дробишева, Ф. Ендрюс, Р. Кантор, А. Кемпбел, М. Кизим, Д. Конверс, Е. Лібанова, Т. Логолетті, А. Мішел, О. Новікова, Л. Ноздріна, Б. Нолан, Н. М. Рімашевська, В. Роджерс, Д. Рурк, А. Сен, Дж. Стігліц, А. Субетто, О. Ткачов, І.В. Толстих, Д. Філіпс, В. Узунов, Л. Черенько, І. Штеффен, Р. Яппарова та інші. Недостатньо вивченими залишаються питання, пов'язані з системними підходами до застосування критеріїв якості життя населення у процесі стратегічного планування соціально-економічного розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є висвітлення підходів до визначення поняття якості життя та вироблення пропозицій щодо застосування системи вимірювання якості життя населення у процесі стратегічного планування України у контексті його наближення до загальносвітових стандартів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Якість життя є широким поняттям, що охоплює повний спектр питань загального добробуту суспільства. Ця концепція виходить за рамки концепції рівня життя, що зосереджує увагу на матеріальних ресурсах, доступних людині, та враховує як об'єктивну, так і суб'єктивну складову (задоволеність життям, щастя, свобода вибору способу життя тощо). Суб'єктивні оцінки є невід'ємною частиною відчуття та сприйняття людиною якості життя. Оцінки якості життя мають бути враховані у процесі вироблення соціальної політики та програмування людського розвитку [3].

Термін "якість життя" був уведений у науковий обіг Дж. Гелбрейтом, який у роботі "Суспільство блага" стверджував, що капіталізм досяг рівня економічної зрілості, і тому може забезпечити "загальний добробут" та істотно підвищити якість життя всіх громадян [5]. Всесвітня Організація охорони здоров'я (ВООЗ) надає наступне визначення: "якість життя — це сприйняття індивідом його положення в житті в контексті культури та системи цінностей, у яких індивід живе, та відповідно до його цілей, очікувань, сподівань, стандартів та інтересів". ВООЗ пропонує оцінювати якість життя за наступними параметрами: фізичні (енергійність, втома, фізичний дискомфорт, сон і відпочинок); психологічні (самооцінка, концентрація, позитивні емоції, негативні переживання, мислення); ступінь незалежності (працевдатність, залежність від ліків і лікування); життя в суспільстві (повсякденна активність, соціальні зв'язки, дружні зв'язки, суспільна значущість, професіоналізм); навколишнє середовище (житло та побут, безпека, дозвілля, доступність інформації, екологія — клімат, забрудненість, густонаселеність); духовність і особисті переконання [7].

Філософський енциклопедичний словник, виданий у 1983 році, визначає якість життя як соціологічну категорію, що виражає ступінь задоволення матеріальних і культурних потреб людей (якість харчування, якість одягу, комфорт житла, якість охорони здоров'я, освіти, сфери обслуговування та навколишнього середовища, структуру дозвілля, ступінь задоволення потреб у змістовному спілкуванні, знаннях, творчій праці, рівень стресових ситуацій, структуру розселення тощо) [12]. Енциклопедія соціології надає наступне визначення: "якість життя є поняттям, яке характеризує кількісний рівень і різноманітність тих матеріальних і духовних потреб, які людина має можливість задовольнити в умовах певного суспільства" [11].

Вивчення поняття "якість життя" є міждисциплінарним науковим напрямом. Американські соціологи за останні двадцять років зробили значний внесок у розроблення цієї наукової проблематики. Їх визначення містять значною мірою суб'єктивні змінні, що характеризують соціальне самопочуття особистості, задоволеність цивільними свободами, правами людини, безпекою існування тощо [1]. Наприклад, Дж. Ван Гіг розуміє під якістю життя населення максимально широкий спектр умов для відчуття благополуччя. Показово, що він цю категорію пов'язує з цілями, що визначають державну політику, спрямовану на задоволення соціальних, економічних та інших потреб, підвищення загального добробуту населення, підтримку таких умов, за яких людина та природа могли б гармонійно співіснувати [1]. А. Мішел, Т. Логолетті та Р. Кантор визначали якість життя як "загальне усвідомлене задоволення потреб людини протягом певного проміжку часу", Н. Далкі, Д. Рурк та С. Боурке — як "відчуття добробуту особою, її задоволеність чи незадоволеність життям або її щастя чи нещастя" [1]. У такому ж ракурсі вивчали якість життя Д. Конверс, В. Роджерс, А. Кемпбел, М. Абрамі [13]. Німецький вчений І. Штеффен під "якістю життя" має на увазі управління економікою в інтересах більшості населення. Французький вчений Ж. Гарден вказує на конкретні складові "якості життя", тобто він наголошує на необхідності забезпечення достатньо прийнятної для кожного рівня матеріальних благ, можливостей працевлаштування, житлових умов, доступу до транспорту та соціальних послуг та сприятливе навколишнє середовище. Ж. Гарден не обмежується лише матеріальними чинниками, він вважає, що категорія якості життя має також враховувати і духовний стан нації і, за можливості, відображати його зростання або спад. За визначенням канадського філософа М. Бунге, якість життя — це: "якість повітря, яким дихають люди, та води, яку вони п'ють, вартість і якість їжі, яку вони їдять, розмір і кількість їх житла, задоволення, яке вони отримують від сімейного життя та роботи, рівень їх участі у житті суспільства, рівень безпеки на роботі та на вулиці, кількість книг, які вони читають, театральні вистави, які вони відвідують, — всі ці якості, разом узяті, в принципі є показниками якості життя" [10].

Існуючі трактування та визначення самого поняття "якість життя" дуже неоднозначні і, зважаючи на великий інтерес дослідників до цієї проблематики, залишаються дискусійними. У наукових дослідженнях радянського періо-

ду категорія "якість життя" трактувалася лише як немарксистська система соціальних індикаторів якості життя. У своїх роботах Н. Рімашевська розглядає категорію "якість життя" як складову терміна "добробут", не розкриваючи сутності цього поняття. Н. Рімашевська вважає: "у певному сенсі результируючим показником по відношенню до змісту, що вкладається в терміни "рівень" і "спосіб життя", виявляється поняття "якість життя", яке має об'єктивний характер" [9]. І. Бестужев-Лада стверджує, що якість життя є сукупністю ряду найважливіших життєвих цінностей (як живеться людині, як задовольняються її потреби вищого порядку, в ім'я чого вона живе, який сенс її життя, чи задоволена людина своїм життям). Він визначає категорію "якість життя" як оцінку ступеня задоволення матеріальних потреб, що не піддається прямому кількісному вимірюванню, а вимагає складних прийомів непрямой кваліфікації за різними шкалами. Тому, на думку науковця, оцінка має надаватись змістовності праці і довіллі та задоволеності ними, рівню комфорту у праці та побуті, якості одягу, якості харчування, житла, житлових зручностей та навколишнього середовища, функціонуванню соціальних інститутів, якості рівня задоволення потреби в спілкуванні, знаннях, творчості та інших потреб, спрямованих не тільки на самозбереження, а й на самозадоволення та самоорганізацію особистості. І. Толстих зазначає, що при визначенні якості життя "маються на увазі такі цінності людського існування, як почуття впевненості людей у завтрашньому дні, усвідомлення своєї необхідності суспільству та можливість самостійно визначати його розвиток, здатність і готовність суспільства відгукватися на потреби та запити особистості". А. Барішева пропонує систему оцінок суспільно-економічного розвитку через індикатори "якості життя". Вона включає в цю систему "широкий спектр" соціальних характеристик — демократизацію управління, стан середовища проживання людини, здоров'я населення, можливість отримання освіти, умови праці та побуту тощо. Вона зазначає, що "економічна діяльність все більше визначається спрямованістю ціннісної орієнтації людини, тобто такі показники мають включати характеристики особистої безпеки, гарантій свободи, гармонії людини з самим собою і навколишнім світом тощо. Отже, на передній план комплексного економічного аналізу висувається завдання оцінки явищ і процесів не вартісного характеру". Головним показником у цій характеристиці виступає ступінь суб'єктивної задоволеності

особистості способом своєї життєдіяльності в конкретному соціальному оточенні [2]. А. Субетто визначає якість життя як систему якостей духовних, матеріальних, соціокультурних, екологічних і демографічних компонентів життя. Т. Дрідзе рекомендує використовувати критерій якості життя за оцінкою таких показників, як діапазон вибору, доступність для людини засобів вирішення життєво важливих проблем; стан соціальних комунікацій та соціальної взаємодії; комфортність і освоєність середовища проживання тощо.

Однак, існують інші погляди на визначення цього поняття. Так, вчені А. Ревайкін, Р. Ануфрієва, Є. Головаха вважають, що, якщо з'явилася необхідність вводити нове поняття "якість життя", то це свідчить про порушення принципу кількісних і якісних сторін рівня життя. З іншого боку, такі вчені, як Ф. Гронський, В. Рутгайзер, А. Яковлев, вважають, що необхідно визначити самостійний показник, що характеризує якісний стан суспільства. Так, Ф. Гронський наголошує на обмеженості сформованого розуміння рівня життя: "ані абсолютні дані про досягнутий рівень споживання, ані їх порівняння з даними за минулий період або з показниками споживання в інших країнах ще не дають кількісної характеристики життєвого рівня, не розкривають його змісту та функцій, які він виконує у розвитку суспільства". Поняття якості життя має досить складну структуру. Ряд авторів відзначають, що воно включає якість здоров'я популяції, якість освіти, якість природного середовища, духовність [4]. М. Денисов визначає категорію "якість життя" як економічну і пропонує розглядати її зміст як "сукупність характеристик існування та життєдіяльності сучасної людини, що включає в себе як матеріальні, так і основні зовнішні умови її життя, відображені в масовій свідомості населення". М. Денисов не використовує в своєму визначенні якості життя понять "потреби" та "інтереси", а вживає "умови", диференційовані на матеріальні та зовнішні. Наведемо ще декілька визначень поняття "якість життя": за визначенням Г. Петропавлової, це — "соціально-економічна, соціологічна категорія, яка відображає рівень досягнення при сформованому рівні загроз всіх елементів встановленого стандарту життя населення", В. Узунова — "якісна характеристика ієрархії значення задоволення компонентами життя людини", А. Ноздріної — "категорія, яка об'єднує низку соціально-економічних параметрів, що охоплюють всю соціоекосистему, та характеризує стан задоволення матеріальних, соціальних та інших

потреб теперішнього та майбутніх поколінь в умовах збереження навколишнього середовища в залежності від існуючих економічних тенденцій і розвитку", В. Дробишевої — "інтегральна якісна характеристика життя людей, яка розкриває не тільки життєдіяльність та життєзабезпечення, але і життєздатність суспільства як цілісного соціального організму, його соціальні якості", С. Аюшеевої — "категорія, яка відображає зміст життя суспільства в цілому та включає три взаємопов'язані системи: захищеність, гарантованість, забезпеченість", Р. Яппарової — "комплексне поняття, яке відображає рівень розвитку людського потенціалу, умови, форми та суб'єктивну оцінку його реалізації в процесі життєдіяльності людини, соціальної групи та суспільства в цілому" [6].

На підставі вивчення підходів до визначення поняття "якість життя" можна запропонувати його наступне узагальнене визначення: під якістю життя в широкому тлумаченні розуміється задоволеність населення своїм життям з точки зору різних потреб та інтересів. Узагальнюючи, слід зазначити, що це поняття охоплює характеристики та індикатори рівня життя, умови праці та відпочинку, житлові умови, соціальну забезпеченість і гарантії, охорону правопорядку та дотримання прав особистості, природно-кліматичні умови, показники збереження навколишнього середовища, наявність вільного часу та можливість добре його використовувати і, нарешті, суб'єктивні відчуття спокою, комфортності та стабільності.

ВИСНОВКИ

Філософія якості життя на початку ХХІ століття виходить на перший план у стратегічному плануванні у найбільш розвинених країнах світу, наприклад, у Канаді, Великій Британії, Швеції, Японії, Нової Зеландії тощо, оскільки через якість життя можливо здійснювати інтегральну оцінку ефективності управління в умовах переходу до постіндустріального суспільства. Якість життя трактується як комплексна інтегральна характеристика напрямів взаємодії особистості з її соціальним оточенням, що відображає рівень реалізації прав людини та її соціальної свободи, можливості всебічного розвитку людини, сукупність матеріальних, культурних і духовних цінностей.

Методологія оцінки якості життя населення є важливим аналітичним/моніторинговим інструментом державного управління, що дозволяє: встановлювати орієнтири стратегічного розвитку на середньострокову перспективу, виробляти соціально-економічну політику,

враховуючи вплив її реалізації на якість життя населення, в першу чергу, найбільш вразливих груп; здійснювати аналіз поточного рівня соціально-економічного розвитку країни; здійснювати оцінку суспільного прогресу.

На підставі аналізу спеціальної літератури з теми якості життя можна навести наступні приклади завдань соціально-економічного аналізу та управління, для яких використовуються інтегральні індикатори синтетичних категорій якості життя: здійснення міждержавних та міжрегіональних зіставлень; визначення стану досягнення цілей підвищення якості життя в управлінні соціально-економічним розвитком на національному та субнаціональному (локальному) рівні; здійснення об'єктивного незалежного моніторингу якості життя населення; комплексне вивчення динаміки та темпів зміни показників якості життя; виявлення найбільш "болючих" точок суспільного життя шляхом визначення індексів-аутсайдерів рейтингів та дизагрегації відповідних індикаторів; аналіз впливу різних соціально-економічних чинників на якість життя; диференціювання груп населення за якістю життя, виокремлення груп населення, які є соціально відторгненими; зниження ризиків погіршення якості життя найбільш вразливих груп; оцінювання рівня задоволення потреб населення в матеріальних благах і різних послугах у порівнянні з раціональними нормами їх споживання; вивчення індикаторів якості життя та соціальної напруженості, нерівності, рівня корупції, соціальної патології, майнової диференціації населення у процесі аналізу та управління соціально-політичним здоров'ям суспільства; дослідження особливості національної (регіональної) ментальності та системи цінностей за допомогою побудови відповідних вимірювальних шкал на базі результатів спеціальних анкетних обстежень тощо.

В Україні доцільно розробити уніфіковану методику вимірювання якості життя та відповідну систему показників для використання у процесі стратегічного планування. Така методика також дозволить оцінювати як рівень суб'єктивної задоволеності населення життям, так і об'єктивну картину за низкою показників. Для розроблення та практичного застосування такої методики необхідним є наступне: введення єдиного понятійного апарату, узгоджене визначення якості життя та його поширення з науково-теоретичним обґрунтуванням; вивчення світового досвіду у цій сфері; розроблення системи показників та визначення інструментарію вимірювання якості життя; узгодження та затвердження цієї методики, політична воля

її впровадження для використання у практичній роботі; визначення організаційної структури, відповідальної за моніторинг якості життя населення; забезпечення відкритості процесу розроблення та використання методики.

Найважливішим завданням вимірювання якості життя є виявлення закономірностей змін суспільного добробуту для врахування у процесі стратегічного планування.

Література:

1. Американская социологическая мысль. — М.: МГУ, 1994.
 2. Андросова Г.А. Уровень жизни населения: сущность, показатели, динамика: Учебное пособие. — СПб.: ТЭИ, 2006.
 3. Бабинцев В.П. Региональная программа улучшения качества жизни населения: технологии разработки / В.П. Бабинцев, А.А. Гармашев // Технологии качества жизни. — 2003. — Т. 3, № 1. — С. 5—11.
 4. Безъязычный В.Ф. Качество жизни: учеб. пособие / В.Ф. Безъязычный, Е.В. Шилков; Рыбин. гос. авиац. технол. акад. им. П.А. Соловьева (РГАТА). — Рыбинск: РГАТА, 2004. — 96 с.
 5. Гелбрейт Д.К. Суспільство блага. Пора гуманності / Д.К. Гелбрейт. — К.: ВД "Скарби", 2003. — 160 с.
 6. Дробышева В.В. Интегральная оценка качества жизни населения региона: монография / В.В. Дробышева, Б.И. Герасимов; под ред. Б.И. Герасимова. — Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. — 108 с.
 7. Здоровье-21: Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ. Европейская серия по достижению здоровья для всех. — 1999. — № 6. — С. 293.
 8. Нугаев Р.М. Качество жизни в трудах социологов США / Р.М. Нугаев, М.А. Нугаев // Социол. исслед. — 2003. — № 6. — С. 100—105.
 9. Римашевская Н.М. Система моделей уровня жизни населения. — М.: Терра, 1980. — 83 с.
 10. Современная западная социология. — М.: Политиздат, 1990.
 11. Социологическая энциклопедия в 2 Т. — М.: Мысль, 2003.
 12. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов — М.: Сов. Энциклопедия, 1983. — 840 с.
 13. Campbell, A. The Sense of Well-being in America: Recent Patterns and Trends. — New York: McGraw-Hill, 1981. — 264 p.
- Стаття надійшла до редакції 08.08.2012 р.*